

Heidegger érzéketlen géniusza

FEUILLETON - LXVIII. évfolyam, 43. szám, 2024. október 25.

Mindent összevetve, Heidegger mégis a múlt század talán legfontosabb gondolkodója. A létfilozófiája jelentőségét elsősorban az biztosítja, hogy képes megmutatni valamit a létnek és a természetnek abból a ragyogásából, amellyel két és félezer évvel ezelőtt azok számára bírt, akik elindították a lét hatalmas vállalkozását, a Nyugat lenyűgöző kalandját. Heidegger szembeállítja a lét és a természet görög tapasztalatát a mi létfelfogásunkkal, amellyel a nyugati ember a létezők és a természet feletti uralomra tör. „Még az is lehet, hogy a természetnek az az oldala, amely az ember technikai uralma felé fordul, éppen hogy elrejtí lényegét.”, írja a *Humanizmus-levélben*.

Martin Heidegger 1945-46 táján ezt írja naplójában: a filozófus a „lét által tollbamondottakat a nyelvbe írja be”. Nem ő a szerzője tehát saját gondolatainak, hanem maga a lét. Hogyan jutott el idáig kezdeti filozófiájától, amelynek fókuszában az egyéni döntés, felelősség és a szabadság problémája állt? Van-e kapcsolat a *Lét és idő* szabadságfelfogása, a németiség küldetése és a késői létfilozófia között Heidegger gondolkodásában? Ezekre a kérdésekre keresek választ alább.

*

A *Lét és idő* filozófiai remekmű, sokak szerint a huszadik század legnagyobb hatású bölcseleti munkája. Írója axiomatikus módszerességgel, ugyanakkor költői inspirációval épít fel benne egy olyan leírást az emberről, amely a döntésen és a szabadságon alapul. A könyv szinte átírta az addig érvényesnek tartott antropológiákat. Az emberi lény, Heidegger kifejezésével a *Dasein*, „mindig egzisztenciájából, önmagának abból a lehetőségéből érti meg magát, hogy önmaga vagy ne önmaga legyen”. A *Dasein* az a létező, „amelynek létében magára erre a létre megy ki a játék”. Jean-Paul Sartre közvetítésével a *Lét és idő* lényegi módon határozta meg a huszadik századi egzisztencialista filozófiát. Írója mégsem elégedett a könyvvel. Nem lehet elégedett. Az emberi lét leírását ugyanis csupán eszköznek szánta egy nagyobb cél elérésére. Heidegger azért kezdett bele a könyv megírásába, hogy az emberen keresztül magát a létet értse meg. A könyv két kérdéssel zárul. „Vezet-e út az eredendő *időtől* a lét értelméhez? Vajon maga az *idő* a lét horizontjaként nyilvánul meg?” (kiemelés az eredetiben). Heidegger a *Lét és időt* ugyan nem tagadja meg, a létmegértés szempontjából azonban csupán félútnak tekinti. A könyv megírása közben válik világossá számára, hogy az ember felől nem tudja megérteni a létet. Közvetlen utat kell találnia. Nagy valószínűséggel olyan utat, amelyen „az *idő* a lét horizontjaként nyilvánul meg”. A *Lét és idő* 1927-ben jelenik meg. Heideggernek hosszú és termékeny élet adatik, amelynek hátralévő mintegy ötven évét azzal fogja eltölteni, hogy a lét történetét rekonstruálja. Új kezdetet akar ezzel előkészíteni a szerinte véglegesen kifáradt és kiüresedett Nyugat számára.

De mi is ez az új kezdet? Az első kezdetet Heidegger szerint az i. e. VI. és V. század fordulójának korai görög filozófusai, nevezetesen Anaximandrosz, Hérakleitosz és Parmenidész vitték végbe, jelentős részben olyan alapszavak – például *apeiron* (ősanyag), *phüszisz* (természet), *logosz* (a kozmoszt uraló rend, illetve ezt a rendet leíró beszéd), *alétheia* (igazság) – megalkotásával, amelyek megalapozták a nyugati kultúra fejlődését. Ekkor gyullad ki az a fény – a lét közvetlen tapasztalata és fogalmi megragadása – a Nyugat számára, amelynek a világosságából mind a mai napig élünk. A következő két és fél ezer évben azonban a *Daseint* egyre jobban elhagyja a lét. Ez a létfelejtés és lételhagyottság korszaka, amelyben az ember már nem a létet, csak az egyes létezőket látja. A tekintetet, amellyel a létezőket látja, a *Dasein* „a lét fényének köszönheti”. Ugyanakkor a fény maga, „vagyis az a valami, amit az ilyen gondolkodás fényként tapasztal,

már nem kerül ezen gondolkodás látókörébe; hiszen az a létezőt mindig és csakis a létező szempontjából állítja maga elé”, írja Heidegger (*Bevezetés a Mi a metafiziká?-hoz*). A létfelejtés korát a létezők fölötti számító uralom minden határon túli kiterjesztésének szándéka jellemzi. E szándék miatt az ember a létezőket egyre beszűkültebben, egyre inkább torzítva látja. Szükséges ezért egy másik kezdet, amellyel ismét megpillanthatjuk a létet magát, és a létezőket a léttel való kapcsolatukban látjuk, nem pedig mint az uralmunk kiterjesztésének potenciális tárgyait. Nem a *Dasein*től függ azonban, hogy „az Esemény”, a fordulat „a jelen világ-állapotban” bekövetkezik-e, vagy sem. Az Esemény a lét gondolásának új alapítása, az ember újjászületése, a *Dasein* valóban létmegértő létezővé válása. Az ember annyit tehet, hogy megfelelő döntésekkel, valamint a léthanyatlás nyelvének az átformálásával, elsősorban költészettel és filozófiával felkészül, és éberén várakozik az Eseményre. Az Esemény ugyanakkor nem következhet be a *Dasein* nélkül, emberi döntések részvétele nélkül. Ezek a döntések már nem az átlagember egzisztenciális döntései, amelyekről a *Lét és időben* olvashatunk, hanem filozófusok és költők döntései.

A létfilozófia 1929 környékén kezd kibontakozni. Ebben az időszakban Heideggert – Schwendtnert Tibor kifejezésével – „történelmi dimenziójú aktivizmus jellemzi”, vagyis úgy gondolja, hogy az ember történelmi cselekvésre hivatott. 1933-ban a frissiben berendezkedő náci rezsim felkéri Heideggert, hogy vállalja el a freiburgi egyetem rektori pozícióját. Ez nem esik nehezeére. Ahogyan a német értelmiség nem jelentéktelen része, már 1930-tól Hitler lelkes csodálója. Mihelyst elvállalja a rektorátust, egy politikafilozófia kidolgozásába kezd. Ehhez kapóra jön aktivista létfilozófiája. Heidegger most megkísérli olyan irányba fordítani a lét történetének drámáját, amelyben a németiség főszerephez jut. Ehhez persze át kell nevelni a német népet, amihez Heidegger a német egyetemet akarja átalakítani. Fontos látni azonban, hogy – bármilyen naivnak tűnik is számunkra a történelmi tények ismeretében – Heidegger az új német egyetemet a szabadság és az egyéni felelősség alapján képzelte el, nem pedig egy totalitárius állam zsarnoki elnyomásának ideológiai eszközeként. Elképzelése az volt, hogy a közös nyelv, a közös örökség talaján állva egy nép tagjai egy közös sorsnak kötelezik el magukat. Egyéni döntéseik így egy irányba mutathatnak.

*

Heidegger lelkesedése azonban hamar elfogy. A következő évben, 1934-ben lemond a rektorátusról. Még legalább egy évig meggyőződéses náci marad, majd fokozatosan felismeri, hogy egy totalitárius államgépzet nem hagyhat helyet a szabad egyének egzisztenciális döntései számára. A „létező nácizmus” szinte mindenben eltér attól, ahogyan Heidegger az íróasztalánál elképzelte magának a nemzetiszocialista mozgalmat, és benne saját szerepét. Magánemberként antiszemita volt, filozófiája alapján ugyanakkor az első pillanattól elutasította a nácik rasszizmusát. Naplójában már 1930 elején a „biologizmus vakságáról” beszél ezzel kapcsolatban, „az ember történelmi egzisztenciális alapvalóságával szemben”. Naplóbejegyzéseiben jól követhető, hogyan válik Heidegger egyre kritikusabbá a náci államhatalom nacionalizmusával és militarizmusával szemben: „Ahol egy nép öncéllként tételeződik, az egoizmus gigantikussá fokozódik, (...) a lét vaksága sivár és durva »biologizmus«-ba bújik, amely a szájhösködést segíti elő.” Ismét nem humánumból, hanem a filozófiájából következik ez. Továbbá Heidegger hisz a népek önrendelkezésében is, és aggodalommal tölti el a világháború kitörése.

1936/37 táján éles fordulat következik be Heidegger létfilozófiájában. „Az 1929-től tapasztalt filozófiai aktivizmus – állapítja meg Schwendtnert – az ellenkezőjére fordult, az eseményre (*Ereignis*) való előkészítő várakozássá változott.” Tanítani továbbra is taníthat, a könyvei azonban mind nehezebben tudnak megjelenni. 1936-ban már beletörődik, hogy a legfontosabb filozófiai művei nem fognak életében megjelenni. Meglepő módon mindez a legcsekélyebb mértékben sem zavarja. Hallatlan energiával ír zseniális kéziratokat – többnyire a fióknak. 1938-ban naplójában Hitlert már a „planetáris főbűnözők” közé sorolja. Nem sokkal később – természetesen nem a nyilvánosságnak szánva – kidolgozza a világ első totalitarizmus-elméletét, amelyben a náci államot éppúgy a létfelejtés és az emberi machináció (*Machenschaft*) félresikerült próbálkozásaként értelmezi, mint az orosz bolsevizmust és az angolszász liberális kapitalizmust. A németiség azonban továbbra is a kiválasztott nép marad. Saját magát „a lét

írnokának” tartja. Úgy gondolja, küldetése a már említett „másik kezdet” előkészítése, amely új alapításul szolgálhat a kiüresedett nyugati kultúrának. Ez a „másik kezdet” talán 200 vagy 300 év múlva jön majd el. Ennyi időnek kell eltelnie addig, amíg „az első németek” (ki más?) meghallják a lét szólítását.

A történelem ismét közbeszól. A német összeomlás – minden bizonnyal Heideggert magát is meglepő – filozófiai következménye az lesz, hogy hamarosan újra döntő erővel képes hatni az európai filozófiára. Sorra keresik fel a francia filozófusok és művészek, akik tapintatosan nem próbálják színvallásra kényszeríteni 1933/34-es szerepvállalását illetően. Amerikába emigrált egykori tanítványa, Herbert Marcuse azonban 1946-ban magánlevélben nyomatékosan kéri tőle, hogy ítélje el nyilvánosan a náciizmust. Heideggernek nem kellene mást tennie, mint előhúzni a fiókból totalitarianizmus-elméletét. Netán, ha végképp el akarná kerülni az esetleges kényelmetlenségeket, akkor csak annak a náciizmusra és a bolsevizmusra vonatkozó részét. Heidegger azonban nemet mond. Ha nyilvánosan is elhatárolná magát a náci rezsimtől, írja Marcusénak, mindenki csak gyáva mentegetőzéssel vádolná. Egyébként sem akar az új helyzetnek túlságosan megfelelni. A háború után ezt írja egy hivatalos összefoglalóban rektori időszakáról: „A rektorság arra jelentett kísérletet, hogy a hatalomra jutott »mozgalomban«, túl annak minden fogyatékoságán és durvaságán, a távolba mutató perspektívát lássuk – azt, ami egy napon talán a németeknek Európa történeti lényege köré való összegyűlését eredményezhetné.” Lényegében ugyanazzal a tartalommal beszél itt a német küldetésről, mint '33-34-es rektorsága idején.

A náci időkben vállalt rövid életű közszereplésénél is taszítóbb érzéketlensége, amellyel a haláltáborok infernális intézményrendszeréhez és gyakorlatához viszonyult. Egy 1949-ben tartott előadásában irritáló szenvtelenséggel sorolja be a náci halálgyárakat a „motorizált táplálkozásipar” és a hidrogénbombával való kísérletezések mellé: „A földművelés most nem más, mint motorizált táplálkozásipar, lényegében ugyanaz, mint a hullákkal való foglalatosság a gázkamrákban és a megsemmisítő táborokban, ugyanaz, mint országok blokádja és kiéheztetése, ugyanaz, mint a hidrogénbombával való foglalatosság.”

A háborút követően, 1947-ben az úgynevezett humanizmus-levéllel debütál (*Levél a „humanizmusról”*). A mű leszámol a „hamis humanizmussal”, a „szubjektívizmussal”, vagyis a szubjektumot a középpontba állító filozófiával: „Az ember nem a létező ura. Az ember a lét pásztora.” A tanulmánynak döbbenetes hatása van. Ahogyan a *Lét és idő* pályájára állította a szabadság *par excellence* filozófiáját, a huszadik századi egzisztencializmust, a humanizmus-levél hasonló módon ad kezdő lökést az alany végét hirdető filozófiáknak, a posztstrukturalizmusnak és a posztmodernnek. A *Lét és idő* vakító fényel világította meg az emberi létezés alapszerkezetét és a szabadság jelentőségét. Heidegger most ugyanazzal a szuggesztív erővel ábrázolja az ember másodhegedűs voltát a lét drámájában, a *Dasein* kiszolgáltatottságát a létnek és a történelemnek. Mindenről a lét dönt, lényegében minden a léten múlik, és nem az emberen. Hogy vajon „Isten és az istenek, a történelem és a természet” bejutnak-e, és ha igen, „miként jutnak be a lét világló tisztásába (*Lichtung*)”, az „nem az ember döntésétől függ”. Nemcsak az igazság, hanem a gonosz és a jó is a lét, és nem az ember szintjén dől el. Aminek borzalmas következménye az lenne, már ha igaz volna, hogy nem a haláltáborok ölnek, és nem is azok, akiknek a döntéseire felállították a haláltáborokat, hanem a lét maga: „(...) amikor az ember mint szubjektum az elutasítás értelmében semmisít meg”, akkor „a lét mint lét semmit. (...) Csak a lét biztosítja az üdv számára a kegyelemteli megnyílást és a rettenetes számára az átok előnyomulását.”

Mindent összevetve, Heidegger mégis a múlt század talán legfontosabb gondolkodója. Létfilozófiája jelentőségét elsősorban az biztosítja, hogy képes megmutatni valamit a létnek és a természetnek abból a ragyogásából, amellyel két és fél ezer évvel ezelőtt azok számára bírt, akik elindították a lét hatalmas vállalkozását, a Nyugat lenyűgöző kalandját. Heidegger szembeállítja a lét és a természet görög tapasztalatát a mi létfelfogásunkkal, amellyel a nyugati ember a létezők és a természet feletti uralomra tör. „Még az is lehet, hogy a természetnek az az oldala, amely az ember technikai uralma felé fordul, éppen hogy elrejtí lényegét”, írja a humanizmus-levélben.

Érzéketlen géniusza volt a huszadik századi gondolkodásnak. Az őt követő ökofilozófusok megmutatták: hogy számot vetünk-e lenyűgöző életművével, annak korántsem csupán elméleti jelentősége van. A Föld gyorsuló mértékben csúszik ki a talpunk alól. A tét az, hogy képesek leszünk-e elfogadni véges lény mivoltunkat, vagy bornírt módon továbbra is azt képzeljük, hogy a létezők feletti uralomra vagyunk hivatottak; Heidegger szavaival: belefutunk-e „az akarat tehetetlenségébe”, vagy „a lét pásztoraként” engedjük a létet létezni, önmagából kibomlani, túlsorduló bőségében pillanatról pillanatra kiáradni, úgy, ahogyan a Nyugat bölcsőjét ringató korai görögség viszonyult a léthez és a létezőkhöz.